

XONQA TUMANI VA UNING TARIXIDAN AYRIM MA'LUMOTLAR

Rajabova Xurshida Muzaffar qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm viloyatining tumanlaridan biri sanalgan Xonqa tumani, uning voha tarixida tutgan o'rni, aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti haqida ma'lumotlar keltirilgan. Xiva xonligining tayanch markazlaridan biri bo'lgan Xonqada hunarmandchilikning bir necha sohalari rivojlangan, boy madaniy meros, xalq san'ati, milliy urf-odatlar va tarixiy obidalar bilan ajralib turadi.

Kalit so'zlar: Xonqa tumani, Xorazm viloyati, Xonaqoh, Y.G'ulomov, hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi, Amudaryo, tarixiy-madaniy meros yodgorliklar, xalq urf odat va an'analari, folklor san'ati, turizm, ta'lim muassasalari.

O'zbekiston Respublikasi Xorazm viloyatida joylashgan Xonqa tumani 1926-yilda tashkil etilgan bo'lib, markazi Xonqa shaharchasidir. Xonqa tumani Xorazm viloyatining janubiy qismida joylashgan. U Amudaryo daryosining g'arbiy qismida, viloyat markazidan 12 kilometr masofada joylashgan. Tuman o'zining tabiiy go'zalligi, suv resurslari va qishloq xo'jaligi uchun qulay sharoitlari bilan ajralib turadi. Tumanda asosan qishloq xo'jaligi rivojlangan. Aholi paxta, sabzavot, meva va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bilan shug'ullanadi. Shuningdek, tumanda kichik sanoat korxonalari ham mavjud bo'lib, ular mahalliy aholini ish bilan ta'minlashga xizmat qiladi[5].

Xonqa tumani o'zining boy madaniy merosi va an'anaviy urf-odatlar bilan mashhur. Mahalliy aholi o'zining folklor san'ati, milliy kiyim-kechaklari va bayramlari bilan ajralib turadi. Tuman hududida ko'plab tarixiy yodgorliklar va madaniy obidalar mavjud.

Tuman hududida ta'lim muassasalari, jumladan, maktablar va kollejlari mavjud. Sog'liqni saqlash sohasida ham bir nechta tibbiyot muassasalari faoliyat yuritadi, bu esa aholi salomatligini ta'minlashga xizmat qiladi. Xonqa shahri O'zbekistonning Xorazm viloyatida joylashgan, qadimiy va zamonaviylik uyg'unligini o'zida aks ettirgan kichik shaharlardan biridir. Bu hudud o'zining boy tarixi, madaniy merosi va mehnatkash aholisi bilan ajralib turadi.

Xonqa shahri Xorazmning janubiy qismida joylashgan bo'lib, Xorazmning asosiy shaharlariga yaqin masofada joylashgan. Shahar atrofida Amudaryo suvlari yordamida sug'oriladigan unumdor yerlar bor. Hududning iqlimi kontinental bo'lib, yoz oylarida issiq va quruq, qishda esa sovuq va salqin bo'ldi. Xonqa hududi qadimdan madaniy va iqtisodiy jihatdan rivojlangan. Ushbu joydan qadimgi karvon yo'llari o'tgan bo'lib, bu hudud savdo va madaniy aloqalar markaziga aylangan. Sovet davrida shahar sanoati va qishloq xo'jaligi rivojlanib, hozirgi Xonqa o'sha davr infratuzilmasining asosida shakllangan[3].

Xonqa iqtisodiyoti asosan qishloq xo'jaligiga asoslangan. Paxta yetishtirish, g'alla, meva va sabzavotlar bu yerda asosiy ekinlar hisoblanadi. Shuningdek, kichik

va o'rta biznes rivojlanib, mahalliy ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasi ham ahamiyatli o'rinni egallaydi. Xonqa hududi tarixiy yodgorliklar va an'analar bilan boy. Hududda qadimiy masjidlar, ziyoratgohlar va mahalliy urf-odatlar saqlanib qolgan. Har yili bu yerga tashrif buyuruvchi sayyohlar Xorazmning betakror madaniyatini his qilish imkoniga ega. Ayniqsa, xalq hunarmandchiligi va milliy taomlari sayyohlarni o'ziga jalb qiladi.

Bugungi kunda Xonqa zamonaviy infratuzilma va xizmat ko'rsatish tarmoqlarini rivojlantirish yo'lida jadal ishlamoqda. Ta'lim muassasalari, madaniy markazlar va savdo inshootlari aholining turmush darajasini yaxshilashga hissa qo'shmoqda. Kelgusida shahar transport va turizm yo'nalishida yanada rivojlanishi kutilmoqda[5].

Xonqa shahri o'zining boy tarixi va madaniy merosi bilan, ayni paytda, zamonaviy rivojlanish yo'lida barqaror qadam tashlayotgan shahar hisoblanadi. Bu hududning tabiiy va insoniy boyliklari uni O'zbekistonning muhim ahamiyatga ega maskanlaridan biriga aylantiradi.

Xonqa – qadimiy Xorazmning ko'hna go'shalaridan biridir. Xonkaliklar qadim-qadimdan o'zlarining qo'ligul usta, hunarmandlari bilan nafaqat vohada, balki respublikamizda ham mashhur durlar. Xonqa tumanida hunarmandchilikning 50 dan ortiq turi bilan shug'ullanishadi. Xonlik davrida hattoki qishloqlar hunarmandchilik sohaslariga ixtisoslashgan va dong taratgan. Masalan, Olaja aholisi to'qigan matolari, Navxos aholisi yog'och va metall buyumlari, Durgadik qishlog'i shoyi matolari, Madir esa kulolchilik mahsulotlari bilan butun xonlikka tanilgan[3].

Bugungi kunda Xonqa tumanida hunarmandchilikka yanada ko'proq e'tibor berilmoqda va taraqqiy etishiga yo'l ochilmoqda. Hattoki tashkil etilgan kollejlarda hunarmandchilikning turli sohalari bo'yicha mutaxassislar tayyorlanmoqda. Hozirda tumanda mebelchilik, sandiqchilik, elakchilik, xarrotlik, kulolchilik, shirapazlik, temirchilik, tunukasozlik, misgarlik, zargarlik, tikuvchilik, to'quvchilik, qandolatchilik, oshpazlik kabi kasb-hunar turlaririvojlanmoqda. U o'z vaqtida Xiva xonligining tayanch bekligi bo'lgan va hozirda Xorazm viloyatining ilg'or tumanlaridan biriga aylangan.

Xonqa asrlar davomida vohaning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotida muhim o'rin egallagan. Amudaryo sohilida joylashgan bu hududda vaqtning o'tib borayotgan har bir daqiqasini qadrlay oladigan ajoyib fe'l-atvor egalarining istiqomat qilishi bilan ajralib turadi. Xorazm vohasi haqida gap ketganda, albatta, Xonqa va xonqaliklar tilga olinadi. Zero, ular har doim o'zlarining qadimiy urf-odatlari va ajoyib xislatlari, ijodlari hamda hayot tajribalari bilan voha tarixining yorqin sahifalarini to'ldirib kelishgan. Chindan ham, Islomxo'ja, Ibrohimxo'ja, shoir Andolib, Dilovarxo'ja, "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni sohibi, O'zbekiston xalq hofizi Do'stxon Boltayev, mehnat qahramonlari Vaisov Mahmudov, Tura Ro'zimov, Ahmadjon Yo'ldoshev, Dilich Davlatov kabi ming-minglab darajoti baland insonlar shu tumanning ulug' farzandlaridandir[3].

Albatta, Xonqa tumanining o'ziga xos tarixiy o'rni bor. Bugungi kunda izchil tadqiqotchi olimlar tomonidan aholining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va etnik tarixi,

madaniyati hamda tumaning o'ziga xos xususiyatlari haqida ko'plab risolalar chop etilgan. Bundan ancha avval Xonqa tumanining tarixi ocherk shaklida ham chop etilgan edi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, mualliflar bu mavzuga qayta murojaat etganlar. Chunki ilgari chop etilgan ma'lumotlarni to'ldirish, kamchiliklarini bartaraf etish, yangi dalillarni jamlash zaruriyati paydo bo'lgandi. Bu tabiiy holat, zero, respublikamiz mustaqillikka erishgandan keyin, butun yurtdagi singari Xonqa tumanida ham katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Xalq hayoti rivojlanish sari yuz tutdi.

Xonqa haqida tarixiy manbalarda, ilmiy risola va maqolalarda ko'plab ma'lumotlarni uchratish mumkin. Zero, bunday ma'lumotlar o'rta asr manbalaridayoq uchray boshlaydi. Bir vaqtlar O'rta Osiyo bo'ylab sayohat qilgan eron va arab sayyohlarining ko'pchiligi Xorazmda ham bo'lgan. Ayniqsa, XII asrda, ya'ni Xorazmshohlar davlati rivojlanishning eng yuksak darajasiga erishgan davrda bu maskanga ko'plab sayyohlar, olim va mutafakkirlar, davlat arboblari va harbiylar tashrif buyurgan. Ular o'z asarlari, esdalik va kundaliklarida Xorazmning shahar va qishloqlari haqida qimmatli ma'lumotlarni yozib qoldirganlar. Jumladan, Ibn Battuta, Istaxriy, Maqdisiy, Ibn Rusta kabi eroniy va arab mualliflari, Xitoy sayyohchisi Chjan Syan, vengriyalik Herman Vamberi asarlarida Xonqa haqidagi ma'lumotlarni uchratish mumkin[5].

Shaharcha tarixiy adabiyotlarda Safardiz nomi bilan tilga olinadi. XIII asrda mo'g'ullar tomonidan vayron etilganidan so'ng bu yerda masjidning birgina xonaqohi saqlanib qolgan. Akademik Yahyo G'ulomovning ta'rificha, tuman nomi (Xonaqoh — Xonaqo — Xonqa) shundan kelib chiqqan.

Xonqa X asrda Darxos deb ham atalgan va u "Zikrxona" so'zidan olinganligi haqida ma'lumotlar adabiyotlarda keltiriladi. V.V.Bartold "xonaqo" forscha "xona" so'zining so'g'diylar tilida talaffuz qilinishidir, degan fikrni keltiradi. Xonqa ko'hna va hamisha navqiron Xorazmning qadimiy qal'alaridan biri bo'lgan. U asrlar davomida Quyi Amudaryo mintaqasida vohaning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotida muhim rol o'ynab kelgan. Uning Buyuk Ipak yo'llari hamda ko'hna Xorazmning qadimiy poytaxtlari; Qo'yqirilgan qal'a, Kat va Xiva shaharlariga yaqinligi, iqtidorli va mehnatkash kishilari uning gullab yashnashiga sabab bo'lgan[2].

Xorazm tarixini keng va chuqur biladigan S.P.Tolstov, V.V.Bartold, Yahyo G'ulomov, Bo'riboy Axmedov, Axmadali Asqarov kabi olimlarimiz bir-biriga qarama-qarshi fikrlarni o'rtaga tashlaganlar. Masalan, Akademik Yaxyo G'ulomov o'zining "Xorazmning sug'orilishi tarixi" nomli asarida "Xonqa atamasi "Xonaqoh"so'zidan kelib chiqqan va mo'g'ullar istilosi davrida vayron etilib, faqat bitta Xonaqoh saqlanib qolgan edi. Bu Xonaqoh atrofida keyinchalik hayot tiklangan va o'sha vaqtdan boshlab shahar Xon-(a)-qo (Xonqa) deb atalgan",-deb ko'rsatadi. Y.G'ulomovning yozishicha, shaharda mashhur yassaviycha Said otaning o'g'li yoki jiyaniga atab qurilgan xonaqo bo'lgan. Shahar mo'g'ullar istilosi davrida vayron etilgan va faqat xonaqo saqlanib qolgan. Keyinchalik xonaqo atrofida hayot boshlangan. Natijada bu xonaqo shahar nomiga aylangan[4].

Urganch Davlat Universitetining professori, filologiya fanlari doktori Zarifboy Do'simov "Xonqa" atamasi masalasiga aniqlik kiritib, bunday deb yozadi: "Xonaqo so'zining Xonqaga aylanishi hodisasini fonetik jihatdan izohlash qiyin. Chunki "a" harfi so'z o'rtasida puxta o'rnashib qolgan. Umuman turkiy tillarda undoshlar orasidan unli tovush tushishi deyarli uchramaydi. Shunday ekan, Xonqa eron tillariga xos "Kantxo" - qishloq, mustahkamlangan shahar so'zi bilan bog'liq[1].

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Xonqa tumani Xorazm viloyatining muhim iqtisodiy, madaniy va tarixiy maskanlardan biri bo'lib, boy madaniy va tarixiy merosga egadir. Hudud xalq hunarmandchiligining markazi hisoblanib, turli hunar turlari—kulolchilik, yog'och o'ymakorligi, to'quvchilik, zargarlik va boshqalar rivojlangan. Tuman aholisi o'zining qadimiy urf-odatlarini, milliy san'ati va folklorini avaylab saqlab kelmoqda. Xonqa so'zining etimologiyasi xususida bir qancha fikrlar mavjud bo'lib, olimlarning ayrimlari Xonaqoh(me'moriy inshoot) nomidan kelib chiqqan, degan firlarni keltirsalar, ayrim mutaxassislar Xonqani-mustahkamlangan shahar, qishloq nomi bilan atalganligini o'z tadqiqotlarida keltirib o'tadilar. Bugungi kunda Xonqa zamonaviy infratuzilmasi, ta'lim muassasalari, sanoati va xizmat ko'rsatish tarmoqlari bilan aholi turmush darajasini oshirish yo'lida jadal rivojlanmoqda. Xonqa o'zining tarixiy o'tmishi, xalq ijodi va zamonaviy taraqqiyoti uyg'unlashgan holda, kelajakda yanada yuksak taraqqiyot sari intilayotgan hudud hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Do'simov Z., Egamov X. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. Toshkent. 1977. 142-bet.
2. Do'simov Z. "Xorazm toponimlari". Toshkent. Fan nashriyoti. 1985.26-bet.
3. Nurjonov K., Jumaniyozova M. Xonqa tarixi. Urganch. 2015. 19-31-b.
4. G'ulomov Y. Xorazmning sug'orilish tarixi. Toshkent. 1959. 150-bet.
5. www.wikipedia.uz internet sayti